

HAZARLARNING ETNIK KELIB CHIQISH TARIXIDAN

Qudratov O‘rozboy Asat o‘g‘li

Jizzax davlat pedagogika universiteti

E-mail: qudratovorozboy5599@gmail.com

Annotatsiya: Turkiy xalqlar jahon tarixida muhim rol o‘ynagan xalqlardan biri hisoblanadi. Buni Sharqiy Yevropa tarixida ham bevosita kuzatishimiz mumkin. Bu hududlarda asrlar davomida turkiy xalqlar istiqomat qilgan, davlatlar tuzgan va o‘ziga xos madaniyatga asos solgan. Shunday xalqlardan biri turkiy Xazar xalqi hisoblanadi. Maqolamizda xazar xalqining kelib chiqishi va nomlanishi etimologik xususiyatlariga e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Xazar, arablar, Xusrav I Anushervon, Darband devori, ruslar, Kaz, Kavkaz, oq va qora xazarlar

Annotation: Turkic peoples are one of the peoples who played an important role in world history. We can directly observe this in the history of Eastern Europe. Turkic peoples lived in these regions for centuries, built states and founded their own culture. one of such peoples is the Turkic Khazar people. Our article focuses on the etymological characteristics of the origin and naming of the Khazar people.

Key words: Khazar, Arabs, Xusrav I Anushervan, Darband wall, Russians, Kaz, Caucasus, white and black Khazars

Turkiy xalqlarning Sharqiy Yevropa hududida tashkil etgan qudratli davlatlaridan biri Xazar xoqonligi edi. Xazar xoqonligi bir necha asr mobaynida bu hududdagi yetakchi davlat maqomini saqlab qolgan edi. Bu davlat tashkil topishi, faoliyati va xalokati boshqa davlatlardan keskin ajralib turadi. Uni o‘rganish davomida davlatchilik tarixida avval kuzatilmagan nodir voqealar guvohi bo‘lishimiz mumkin. Xazar xoqonligi tarixiga kirishdan avval bu davlat asoschilari bo‘lgan Xazarlarning o‘ziga qisqacha to‘xtalib o‘tsak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Xazarlar turkiy xalqlardan bo‘lib "xalqlarning buyuk ko‘chishi" davrida Osiyodan ko‘chib kelgan ko‘plab ko‘chmanchi qabilalardan biri edi.

Xazarlar (ibroniycha “Khazar”, arabcha "Al-hazar", "al-khazar”, forsha Khazar” yunoncha, Khazar “khazar”, rus manbalarida "kogare", turkiy zabon

ko'chmanchi xalq. Sharqiy Kavkazda (Dog'istonning tekislik qismida yashagan xalq).

Xazarlarning nomi - bu o'z nomi, uning etimologiyasi to'liq aniq emas. Bir versiyaga ko'ra, u turkiy "kaz" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ko'chmanchilikni anglatadi. Bundan tashqari, uning kelib chiqishi haqida quyidagi versiyalar taklif qilingan: forsha - "hazar" - "ming" (A.P. Novoseltsev); "Qaysar" unvoniga (A.Polyak, A. Rona-Tash); «zulum», «zulum» ma'nosidagi turkiy fe'lga (L.Bazin).

Tarixda Qora dengiz va kamdan-kam hollarda Azov dengizi Xazar dengizi deb nomlangan (o'sha paytda Qrimdagi xazarlarning ta'siri juda kuchli edi). Shuningdek, Yaqin Sharq tillarida xazarlarning nomi bilan Kaspiy dengizi ham ataladi. Quruqlikda "Xazariya" nomi bilan uzoq vaqt davomida Qrim va Shimoliy Qoradengiz mintaqasi ortidagi hududlar atalgan. (Vizantiya va Italiya manbalarida XVI-asrgacha).

Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra (B.N. Zaxoder), xazar etnosi ikki asosiy qabilani - oq va qora xazarlarni (kalis-xazarlar va qoraxazarlar) birlashtirgan dualistik asosga ega edi. Boshqa nuqtai nazar tarafdorlari (M.I.Artamonov, A.P.Novoseltsev) bu bo'linishni etnik emas, balki ijtimoiy deb hisoblashadi va yanada murakkab tashkilotga ishora qiladilar. Barsillar, Savirlar, Balanjarlar va boshqalar xazar qabilalari ittifoqi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, keyinchalik ular qisman assimilyatsiya qilingan. Xazarlarga eng yaqin bo'lgan Barsillar bo'lib, ular bilan bog'langan holda ular tarixning dastlabki davrida tez-tez tilga olinadi va Bersiliya mamlakati manbalarda Yevropada xazar ekspansiyasi boshlanadigan boshlang'ich nuqta sifatida ko'rinadi.

Xazarlarning kelib chiqishi va ularning ota-bobolarining uyi haqida quyidagi farazlar ilgari surilgan: Xazarlar V asrdan beri Yevropada ma'lum bo'lgan xunn qabilasining Akatsir avlodlari (A. V. Gadlo, O. Pritsak).

Xazarlar xitoy manbalarida tilga olingan O'rta Osiyo xalqi Ko-sadan bo'lgan uyg'urlardir. (D. Dunlop)

Xazarlar Xurosondan (Sharqiy Eron) Kavkazga ko'chib kelgan eftalitlarning avlodlari (D.Lyudvig).

Xazarlar o'g'urlar, savirlar va oxirgi bosqichda Oltoy turklari (P. Golden, M.I. Artamonov, A. P. Novoseltsev, D. Nemet) tomonidan tuzilgan qabila ittifoqidan kelib chiqqan.

Oxirgi nuqtai nazar (turli xil variantlarda) rus va ukrain fanlarida ustun mavqega ega.

Oʻrta asrlarning nasabnomalarida xazarlar Nuh Togarmaning avlodiga koʻtarilgan. Yahudiy adabiyotida ular baʼzan Shimoʻn qabilasining avlodlari sifatida tan olingan.

Xazar tili, saqlanib qolgan soʻzlarga koʻra, turkiy tillar oilasiga, ehtimol, uning bulgʻor guruhiga tegishli edi.

Xazarlar ilk turkiy tillardan birida gaplashgan va bilvosita maʼlumotlardan koʻrinib turibdiki, oʻgʻur guruhining qabilalariga mansub boʻlib, ilk marta 463 yilda Evropada paydo boʻlgan. Xazarlar haqidagi eng dastlabki ishonchli xabar 555-yilda Pseudo-Zacharias tomonidan sanab oʻtilgan xalqlar roʻyxatida qayd etilgan hisoblanadi. Bersiliya hududi manbalarda ularning Yevropa vatani sifatida koʻrsatilgan., zamonaviy Dogʻistonning tekislik qismidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi.

VI asrning 60-yillarida Xazarlar Turk xoqonligiga tobe boʻlishgan. VII asr oʻrtasida, Gʻarbiy Turk xoqonligi parchalangach, uning davomi sifatida Xazar xoqonligi barpo etilgan. Uzoq vaqt Xazarlarning asosiy mashgʻuloti koʻchmanchi chorvadorlik boʻlib qolgan. VIII asrda Xazarlarda urugʻchilik munosabatlari yemirilib, ilk mulkchilik munosabatlari shakllangan. Aholining bir qismi oʻtroq hayotga oʻtib, dehqonchilik va bogʻdorchilik bilan (avval Shimoliy Dogʻistonda, soʻngra Volga boʻyida) shugʻullangan. X asrda Xazar xoqonligi barham topgach, Xazarlar Dashti Qipchoqdagi turkiy bijanaklarga singib ketgan.

Umuman olganda, Xazar xoqonligi barham topgani bilan xazar xalqi yoʻq boʻlib ketmadi. Chunki ulardan soʻng yangi turkiy xalq qipchoqlar ularning hududlarini egalladi va xazar xoqonligini tugatgan ruslarni siqib chiqardi. Qrimning sharqiy tarafida Qora va Kaspiy dengizlari oraligʻida xazar hokimliklari ruslar Shimoliy Kavkazni bosib olguncha davom etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xasan Ato Абуший "Туркий қавмлар тарих" Тошкент Чўлпон 1992
2. Л.Н.Гумилев "Қадимги турклар" Тошкент "Фан" 2007
3. Усмон Турон "Туркий халқлар мафқураси" Тошкент ЯНГИ аср авлоди 2021
4. Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi X harfi . Toshkent. Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi 2005
5. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Xazarlar>
6. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Xazar_xoqonligi
7. https://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/HAZARSKI_KAGANAT.html